

УДК 323.1

Горбатенко В. П.

Доктор політичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЧИННИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто підходи до розуміння етнополітичної безпеки та виділено її чотири основних чинники: кількість етнічних груп (їх розмір, географічна концентрація); збереження самобутності українців як титульної нації з огляду на недостатні зусилля щодо збереження і розвитку української культури; складна демографічна ситуація, пов'язана з небезпекою депопуляції території держави; та імміграція, що супроводжується проблемами інтеграції представників інших етносів в українське суспільство та можливістю відтворення етнічних протистоянь на території України.

Ключові слова: етнополітична безпека, етнічність, нація, міграція, демографія, конфлікт.

Етнополітична безпека є відносно новим поняттям для українських науковців: відсутність збройних конфліктів, тривалий історичний досвід мирного співіснування кількох етносів на території держави до останнього часу відсували питання безпеки, пов'язані з етнічним виміром. Однак загальносвітові процеси (глобалізація, міграційні процеси) та події 2014 року актуалізували необхідність вироблення державної політики у сфері міжетнічних відносин для гарантування національної безпеки України.

М. Вавринчук розглядає етнополітичну безпеку як захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та зовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження і рівня розвитку суспільства та держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот [1, с. 8]. Однак такий підхід орієнтований на ігнорування етнічних особливостей суспільства та акцентує увагу на задоволення насамперед потреб та інтересів індивіда, який розглядається відокремлено від його етнічної ідентичності.

Ю. Косьмій систему етнополітичної безпеки України визначає як організоване державою функціонування політичних інститутів

та етнонаціональних спільнот відповідно до чинного законодавства з метою досягнення якомога вищого ступеня захисту прав і свобод етнонаціональних утворень та можливості їх розвитку від факторів, що можуть загрожувати національній злагоді, територіальній цілісності та самому існуванню політехнічного суспільства чи держави [2]. Основними складовими етнополітичної безпеки, на його думку, є: демографічна, культурна, мовна, політична, соціальна, екологічна, економічна, ресурсна, енергетична, інформаційна, військова. Таке формулювання враховує етнічну приналежність громадян, однак є надто широким.

Вважаємо за доцільне розуміти під етнополітичною безпекою безпеку етносів та етнічних груп, що проживають у державі, створення умов для розвитку їх культури, реалізації їх права на ідентичність і збереження традицій. У сучасному багатокультурному суспільстві така безпека є обов'язковою умовою безпеки національної, тобто безпеки нації як співгромадянства. Це безпосередньо впливає з принципу інтеграції етнічної та громадянської ідентичності, етніцизму (як прихильності свого рідного етносу) і патріотизму як емоційно вираженої прихильності до своєї вітчизни.

Відповідно, ми пропонуємо визначити чотири основних чинники етнополітичної безпеки в Україні: етнічний, збереження самотності українців, демографічний та імміграційний.

1. Етнічний склад населення. Проблеми етнополітичної безпеки особливо гостро стоять перед етнічно неоднорідними державами. Згідно класифікації Г. Нельсона, у світі існує п'ять типів держав залежно від кількості етносів, що проживають на їх території: 1) держави з єдиною нацією-групою, де одна етнічна нація нараховує понад 95% населення; 2) держави з однією основною нацією-групою, коли одна етнічна нація нараховує від 60 до 95% населення; 3) держави з однією основною нацією-групою та фрагментованими не основними етнічними групами (найбільша етнічна нація становить від 40 до 60% населення, а всього нараховується від 7 до 20 неосновних етносів); 4) бінаціональні (дво-національні) держави (дві найбільші етнічні нації разом становлять від 65 до 96% населення); 5) багатонаціональні держави, в яких три найбільші етнічні нації разом становлять від 34 до 97% населення і де існує ще від 5 до 19 неосновних етнічних націй [3].

Україну можна віднести до другого типу, оскільки українці є найчисельнішою групою і становлять, згідно даних перепису населення 2001 року 77,8% населення. На території держави проживає ще понад

100 національностей, серед яких найбільше росіян—17,3 % всього населення країни.

Значення має не лише кількість етнічних груп, а й їх географічна дисперсія: чим більш концентрована етнічна група, тим вищий ризик виникнення серед її членів етнічної мобілізації з вимогами більшої автономії та особливого статусу. Згідно досліджень, починаючи з 1945 року близько 80 територіально концентрованих етнічних груп брали участь у збройних конфліктах щодо розширення їх прав [4, р. 33]. На початок 2006 року у світі велося 26 збройних конфлікти за самовизначення, а 55 етнічних груп прагнули реалізувати право на самовизначення мирними методами, а ще у 40 випадках етноси вдавалися як до силових, так і мирних способів вирішення своїх проблем.

Станом на 2001 рік Українці за чисельністю переважали в усіх областях, за винятком Автономної республіки Крим, де майже дві третини населення становили росіяни, а частка українців не перевищувала 25%. Понад 90% всього населення становлять українці у Західній та Центральній Україні (крім Чернівецької і Закарпатської областей). Це найбільший регіон компактного проживання українців. Другий регіон, де частка українців становить від 75 до 80%, формують суміжні області Східної та Південної України. Частка українців знижується до 60% лише у двох областях Донбасу (тут мешкає третина усіх росіян України) та Одеській області.

Регіоном найкомпактнішого розселення росіян, крім Автономної Республіки Крим, є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська і Харківська області. Тут частка росіян становить від 18 % в Дніпропетровській до майже 39 % в Луганській областях.

Значним упущенням є відсутність даних про реальну ситуацію щодо етнічного складу громадян України. Планувалося, що згідно рекомендацій ООН, черговий перепис населення буде проведено через десять років, у 2012 році, однак згодом його було перенесено з огляду на економічні та політичні міркування на 2016 рік. Брак даних перешкоджає об'єктивній оцінці змін у демографічному та етнічному складі населення України, ускладнює відстеження тенденцій як внутрішньої, так і зовнішньої міграції.

Другий чинник — це втрата етнічної самобутності титульним етносом. Дослідження «Становище української мови в Україні в 2014–15 роках» [5], оприлюднене рухом «Простір свободи», фіксує досить високий рівень русифікації в суспільному просторі України. Порівняно з минулими роками зменшилася частка україномовних газет та журналів,

російська мова продовжує домінувати національному в теле- та радіо-ефірі.

Частка газет, що видаються українською мовою, продовжує скорочуватися, і становила за 2014 рік 29,5%. З журналами та іншими періодичними виданнями ситуація ще гірша — лише 9,9% від загального тиражу випущено в 2014 українською мовою (у 2010 році цей показник становив 19,6%).

Лише 55% книг надруковано в Україні в 2014 році державною мовою, причому більшість з них — навчальна література, а масований імпорт книг з Росії в рази перевищує випуск книг в Україні. При цьому, якщо відсоток українських книг залишається незмінним, то в абсолютних цифрах відбувається зниження числа книг, виданих в Україні. В прайм-тайм восьми найрейтинговіших телеканалів частка російської мови в ефірі становила 44%, а української — 30%. При цьому зріс до 26% час «двомовних» ефірів. Частка пісень українською мовою в ефірі п'яти найрейтинговіших радіостанцій становить лише 5% від загального числа пісень.

Викликає стурбованість і ситуація з вивченням української мови: так у Закарпатській області налічується 92 загальноосвітніх навчальних заклади, де 10 або більше випускників не склали зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури у 2015 році [6]. Чернівецька та Рівненська області мають 37 та 27 таких шкіл відповідно.

Третій чинник пов'язаний зі складною демографічною ситуацією. Згідно прогнозів вітчизняних демографів, імовірність того, що Україна в коротко- чи середньочасовій перспективі досягне рівня простого відтворення населення досить мала [7, с. 114–115]. Навіть міграційне сальдо не зможе компенсувати природне зменшення кількості громадян України. За найбільш вірогідними сценаріями демографічного прогнозу, чисельність населення в Україні впродовж найближчих 50 років скорочуватиметься досить швидкими темпами, що зумовлене значною втратою демографічного потенціалу: поширеними стандартами малодітності, низькою тривалістю життя, а також несприятливим міждержавним міграційним обміном. Це вимагатиме проведення активної імміграційної політики, спрямованої на залучення кваліфікованої робочої сили. Однак, демографічний дефіцит в Україні настільки значний, що за масштабів міграції, необхідних для його покриття, може виникнути небезпека порушення єдності та внутрішньої рівноваги суспільства, труднощі взаємної адаптації корінного і прибулого населення.

У Доповіді комісії при ООН приводиться негативний прогноз чисельності населення України на 2015 рік—43,3 млн. осіб. Згідно даних Демографічного звіту ООН за 2007 рік [8], в Україні зафіксовано найнижчий в світі природний приріст населення. Якщо ситуація не зміниться кардинальним чином, то вже у 2030 році українців буде 39 млн. чоловік. Відповідно до звіту, Україна перебуває на одному з перших місць в Європі за смертністю, до того ж незабаром їй загрожує «геронтологічна революція»—стрімке збільшення кількості людей похилого віку: з 1950 р. в Україні кількість людей віком понад 60 років виросла удвічі.

Виходом із загрозливої демографічної ситуації може стати четвертий чинник—імміграція, яка здатна компенсувати низький рівень народжуваності в країні і краще піддається регулюванню, ніж народжуваність [9]. Величина міграційного притоку може регулюватися в широких межах, які визначаються соціально-політичними чинниками. Міграційна політика дає швидкі результати, що відразу ж позначаються на віковій структурі і чисельності населення країни. До неї неодноразово вдавалися для вирішення найрізноманітніших проблем, наприклад, для збільшення чисельності працездатного населення в країнах Західної Європи в 1960-х роках або в нафтовидобувних центрах Персидської затоки в 1970–1990-х роках. Тому міграцію часто розглядають як засіб для згладжування низки проблем, обумовлених старінням і депопуляцією, причому не тільки в короткостроковій, а й довгостроковій перспективі.

Як свідчать статистичні дані (див. таблицю 1), лише у 2005 році потік іммігрантів в Україну переважив потік емігрантів.

Таблиця 1
Імміграція в Україну (кількість осіб)

Рік	2000	2002	2003	2004	2005
Приріст населення за рахунок міждержавної міграції	-46 600	-33 791	-24 210	-7 615	4 583

Рік	2006	2007	2008	2009	2010
Приріст населення за рахунок міждержавної міграції	14 245	16 838	14 921	13 447	16 133
Рік	2011	2012	2013		
Приріст населення за рахунок міждержавної міграції	17 096	61 844	31 913		
Джерело: Держкомстат України					

За 11 місяців 2014 року українське громадянство отримали 7 тисяч 42 особи [10]. Більшість осіб, які отримали громадянство України, прибули з країн колишнього СРСР: Молдови (163 особи), Вірменії (178 осіб), Росії (109 осіб), Узбекистану (104 особи), Азербайджану (42 особи), Таджикистану (12 осіб) та Білорусії (11 осіб). Громадянами України також стали нігерійці, латвійці та алжирець.

За шість місяців 2015 року динаміка імміграційних процесів дещо змінилася: громадянство України в спрощеному порядку отримали 1921 особа, з яких 975 — росіяни, 199 — молдавани, 101 — вірменин, 100 — азербайджанці [11].

Міграція є багатогранним явищем, яке має як позитивні, так і негативні сторони. Загалом міграція має два важливих позитивних наслідки:

1) притік висококваліфікованих спеціалістів, що полегшує навантаження на освітню систему та знижує затрати на їх підготовку;

2) притік низько кваліфікованої та мало оплачуваної робочої сили, що забезпечує заповнення робочих місць, непривабливих для українців, і дає змогу знизити виробничі затрати та ціни, особливо у будівництві, сільському господарстві та сфері послуг. Побічним негативним результатом такого виду міграції є сповільнення росту оплати праці в цих галузях.

Систематичне використання праці мігрантів зумовлює серйозну трансформацію не тільки економічних, але і соціальних відносин. І працевдавці, і суспільство «звикають» до дешевої праці мігрантів, постійно

відтворюючи потребу в ньому. Це дає можливість місцевій громаді та її представникам ефективніше використовувати власні ресурси. Так, у розвинених країнах завдяки використанню праці жінок-мігрантів по догляду за дітьми, немолодими і хворими, від подібної роботи звільняються жінки середнього класу, підвищується їх активність в публічній сфері і попит на суспільно престижні робочі місця, а це прямо впливає на гендерну «розстановку сил» у сфері зайнятості. Праця іммігрантів дає країні можливість розвивати освітню систему, збільшуючи терміни освіти для своїх громадян і тим самим укріплюючи національний людський потенціал.

Незважаючи на позитивні економічні наслідки від прибуття в країну іноземної робочої сили, небезпеку становить довгострокова та тривала імміграція, особливо якщо новоприбулі мають етнічні, культурні або релігійні погляди, що відрізняються від поглядів більшості населення. Масовий потік мігрантів становить загрозу існуючій етнічній, релігійній та мовній структурі та єдності суспільства. Без продуманої системи заходів щодо інтеграції новоприбулих міграція лише загострює конфлікт цінностей, боротьбу за ресурси між мігрантами та корінним населенням країни.

Ще одна небезпека імміграційного руху полягає в тому, що іммігранти можуть продовжити з'ясування відносин з учасниками етнічних суперечок дома на території України. Оскільки досить значна частина легальних мігрантів прибула в Україну з країн колишнього СРСР, то можливе відродження протистояння по лінії абхазці/осетини — грузини, вірменці — азербайджанці в місцях компактного їх поселення.

Отже, на сьогодні найбільш важливими чинниками етнополітичної безпеки в Україні є кількість етнічних груп (їх розмір, географічна концентрація), збереження самобутності українців як титульної нації з огляду на недостатні зусилля щодо збереження і розвитку української культури, демографічна ситуація, пов'язана з небезпекою депопуляції території держави, та імміграція, що супроводжується проблемами інтеграції представників інших етносів в українське суспільство та можливістю відтворення етнічних протистоянь на території України.

Список використаних джерел:

1. Вавринчук М. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: Монографія / М. Вавринчук. — К.: Правова єдність, 2009. — 311 с.

2. Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір / Ю. Космій // УкраїнаНАТО: регіональний вимір: матеріали всеукраїнської науковопрактичної конференції. (Львів, 6 грудня 2008 року) [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=29>.
3. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: Наук.-навч. посіб. / О. В. Картунов.—К., 1999. [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-645.html>.
4. Quinn D. Self-determination movements and their outcomes / Hewitt J.J., Wilkenfeld J., Gurr T.R. Peace and conflict 2008.—Boulder CO: Paradigm Publishers, 2008.—Р. 33–38.
5. Українська мова зміцнила позиції лише в окремих сферах — підсумки аналітичного огляду / [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/334/>.
6. Школи, випускники яких найгірше склали ЗНО з української мови / [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://osvita.ua/school/47377/>.
7. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової.—К.: Український центр соціальних реформ, 2006.—138 с.
8. State of the world population.—United Nations Population Fund, 2007 / [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://www.unfpa.org/swp/swpmain.htm>.
9. Replacement migration: Is a solution to declining and ageing populations?—N. Y.: United Nations, 2000.—120 p.
10. Понад 7 тисяч іноземців захотіли стати громадянами України / [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://solvo-ukraine.com/ua/useful/news/news-2/>.
11. До тисячі росіян отримали українське громадянство / [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/55881-do-tysiachi-rosiiian-otrymaly-ukrainske-gromadianstvo>.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2015 р.

Горбатенко В. П. Факторы этнополитической безопасности в Украине

Рассмотрены подходы к пониманию этнополитической безопасности и выделены ее четыре основных фактора: количество этнических

групп (их размер, географическая концентрация); сохранение самобытности украинцев как титульной нации из-за недостаточных усилий по сохранению и развитию украинской культуры; сложная демографическая ситуация, связанная с опасностью депопуляции территории государства; и иммиграция, сопровождающаяся проблемами интеграции представителей других этносов в украинское общество и возможностью воспроизведения этнических противостояний на территории Украины.

Ключевые слова: этнополитическая безопасность, этничность, нация, миграция, демография, конфликт.

Gorbatenko V.P. Factors of ethno-political security in Ukraine

The approaches to the understanding of the ethno-political security are considered. Four main factors of ethno-political security are analyzed, especially the number of ethnic groups (their size, geographical concentration); preservation the identity of Ukrainians as a titular nation because of a lack of efforts on the sustaining and development of the Ukrainian culture; complicated demographic situation, connected with the danger of depopulation of the territory of the state; and immigration, which accompanied by the problems of integration representatives of other ethnic groups in the Ukrainian society and the risk of revival the ethnic conflicts in the territory of Ukraine.

Keywords: ethno-political security, ethnicity, nation, migration, demography, conflict.